

Marčello Gardzaniti, *Biblejskie citaty v cerkoslavjanskoj knižnosti* (= *Βιβλικά παραθέματα στην παλαιοσλαβική γραμματεία*) [Slavia Christiana/Rossijskaja Akademija Nauk, Institut Slavjanovedenija, Centr Meždisciplinarnych issledovanij slavjanskoj knižnosti], Εκδόσεις Indrik, Moskva 2014, σσ. 230 [ISBN 978-5-91674-306-7].

Το νέο βιβλίο του Marcello Garzaniti, καθηγητή Σλαβικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας (Ιταλία) έρχεται να συμπληρώσει τον κύκλο των μελετών του σχετικά με την έρευνα και την παράδοση της Αγίας Γραφής στον σλαβικό κόσμο¹. Συγκροτείται από οκτώ κεφάλαια, που η θεματική τους υπήρξε αντικείμενο μελέτης του συγγραφέα και στο παρελθόν, και κλείνει με τα συμπεράσματά του και τη Βιβλιογραφία που χρησιμοποίησε για την πραγμάτευση του συγκεκριμένου θέματος.

Η Αγία Γραφή κατείχε από τη στιγμή της δημιουργίας του γραπτού σλαβικού λόγου εξέχουσα θέση στη σλαβική χειρόγραφη παράδοση. Αυτό είναι εμφανές από τα πολυάριθμα λειτουργικά χειρόγραφα των Ευαγγελίων, του Ψαλτηρίου και του Αποστόλου, αλλά κυρίως από τα παραθέματά τους, τα οποία εντοπίζονται διάσπαρτα σε διάφορα έργα από Χρονικά έως Προσκυνητάρια. Τα βιβλικά παραθέματα αποτελούν πραγματικά ανεκτίμητο οδηγό στην ανίχνευση της συμβολικής παρουσίας της Δημιουργίας, όπως αυτή εξελίχθηκε στον ορθόδοξο βυζαντινο-σλαβικό κόσμο, έχοντας την αρχή της στην πατερική σκέψη και τη μοναστική εμπειρία. Ωστόσο απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή με τα παραθέματα αυτά, όχι τόσο όσον αφορά την ταυτοποίησή τους, όσο τη σημασία τους και τον ρόλο τους στα συμφραζόμενα, όπου είναι ενταγμένα. Αυτό ακριβώς το θέμα πραγματεύεται ο συγγραφέας στο πρώτο κεφάλαιο («Βιβλικά παραθέματα και ο διαμεσολαβητικός ρόλος των λειτουργικών βιβλίων και η αγιότητα») του βιβλίου του. Επιχειρώντας μια ανασκόπηση της έως τώρα έρευνας όσον αφορά τη λογοτεχνική προσέγγιση των βιβλικών παραθεμάτων στη *Slavia Orthodoxa*, κάνει ιδιαίτερη μνεία κυρίως στις σχετικές μελέτες των R. Picchio, A. Naumow, H. Goldblatt αλλά και του D. S.

¹ Αναφέρω ενδεικτικά τα βιβλία του M. Garzaniti, *Die altslavishe Version der Evangelien. Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung*, Köln - Weimar - Wien 2001 και *Gli slavi. Storia, culture e lingue dalle origini ai nostri giorni*, Roma 2013.

Lichačev. Μετά το προκαταρκτικό στάδιο της ταύτισης και της ταξινομήσης των παραθεμάτων, έπεται η ερμηνεία της λογοτεχνικής λειτουργίας τους, καθώς και ο διαμεσολαβητικός ρόλος τους στη Θεία Λειτουργία, στις Ομιλίες, στους Βίους των αγίων κ.α. Άλλωστε τα παραθέματα αυτά αποτελούσαν το μέσον τόσο για τον κλήρο και τους μοναχούς όσο και για τον απλό λαό, ώστε να έρθουν σε καθημερινή επαφή με την Αγία Γραφή και να βιώσουν τα διδάγματά της, δημιουργώντας έτσι μια συλλογική μνήμη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου («Η Αγία Γραφή και η πατερική εξήγηση στον *Βίον του Μεθοδίου*») ο συγγραφέας εξετάζει τον ρόλο και τη σημασία των παραθεμάτων της Αγίας Γραφής και της πατερικής εξηγητικής σε ένα από τα αρχαιότερα αγιολογικά κείμενα της παλαιοσλαβικής γραμματείας, τον *Βίον* του ιεραποστόλου των Σλάβων Μεθοδίου, αλλά παράλληλα και στον *Βίον του Κυρίλλου*. Βέβαια θεωρεί ορθό να εστιάσει την προσοχή του στην ανίχνευση των παραθεμάτων που χρησιμοποιήθηκαν κατά την εποχή της κυριλλομεθοδιανής αποστολής στη Μεγάλη Μοραβία και ιδιαίτερα από τους δύο Θεσσαλονικείς αδελφούς στο έργο τους, και επίσης εντοπίζονται στα αγιολογικά κείμενα που σχετίζονται με αυτούς. Εξετάζει τα παραθέματα από την *Προς Τιμόθεον* επιστολή του Αποστόλου Παύλου και από την πρώτη επιστολή *Προς Κορινθίους*, αποδεικνύοντας τη σύνδεση ανάμεσα στα παραθέματα της Βίβλου και αυτά των Πατέρων της Εκκλησίας. Το τρίτο κεφάλαιο («Οι Άγιοι Τόποι και η Αγία Γραφή στον *Βίον και Οδοιπορικό* του Ρώσου ηγουμένου Δανιήλ») εισάγει τον αναγνώστη στη μεγάλη επίδραση που άσκησε στη ρωσική γραμματεία το προσκυνητάριο του Ρώσου αυτού ηγουμένου της Μονής Σπηλαίων του Κιέβου. Το εν λόγω έργο αποτελεί την πρώτη αφήγηση προσκυνητή από το Κράτος του Κιέβου και γνώρισε μεγάλη διάδοση στους Ανατολικούς Σλάβους. Ο M. Garzaniti εκθέτει συνοπτικά τα θέματα της επίσκεψης προσκυνητών στους Αγίους Τόπους, τον σκοπό συγγραφής του *Βίου και Οδοιπορικού του Δανιήλ*, και δίνει βαρύτητα στη δομή του έργου, την περιγραφή των Αγίων Τόπων και των ιερών μνημείων που επισκέφτηκε εκεί ο Δανιήλ (από τον Πανάγιο Τάφο έως τον Τάφο της Αγίας Πελαγίας κ.τ.λ.). Εκτός όμως από τους τόπους και τα συμβάντα που συνδέονται άμεσα με την Αγία Γραφή, ο Ρώσος ηγούμενος επιχειρεί να μεταδώσει στο ρωσικό αναγνωστικό κοινό και μια εικόνα των γεγονότων που αποτυπώνουν την κατάσταση στους Αγίους Τόπους κατά τον χρόνο της εκεί επίσκεψής του καθώς και τις σχέσεις του βυζαντινού με τον λατινικό κόσμο, όπως και τις δυσκολίες που προέκυψαν ακόμη και στη λειτουργική πρακτική από την κατάκτηση της Ιερουσαλήμ από τους

Σταυροφόρους. Περιγράφοντας ο Δανιήλ την Αγία Πόλη με γλαφυρότητα, επιχειρεί μια συναισθηματικότερη προσέγγιση των Ρώσων Χριστιανών με τους Αγίους Τόπους και με τα Πάθη του Χριστού.

Ο συγγραφέας συνεχίζει στο τέταρτο κεφάλαιο («Η Αγία Γραφή και ο πνευματικός γάμος στον *Βίον* της αγίας Παρασκευής») με την ανάλυση των βιβλικών παραθεμάτων και το μοτίβο του «πνευματικού γάμου» που εμφανίζονται σε αγιολογικά κείμενα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα επιλέγει τον *Βίον της Αγίας Παρασκευής της Επιβατηνής*, τον οποίο συνέγραψε ο Ευθύμιος Τυρνόβου. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα αγιολογικά κείμενα της παλαιοσλαβικής γραμματείας, ταυτόχρονα και της ησυχαστικής. Γι' αυτό και ο M. Garzaniti θεωρεί σκόπιμο να αναφερθεί στις πηγές, τις παραλλαγές και τη δομή του έργου. Ο «πνευματικός γάμος» εμφανίζεται ως ένα από τα κύρια θέματα όλης της σύνθεσης και όχι μόνο ένας κοινός τόπος του *Βίου*. Μέσω αυτής της προσέγγισης μπορεί να καθοριστεί και η πλοκή των παραθεμάτων που είναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους, δηλαδή με ένα ή περισσότερα από τα εντοπιζόμενα παραθέματα στο έργο, στη βάση του πνευματικού νοήματος του έργου.

Παραθέματα από την Αγία Γραφή έχουν ενσωματωθεί και στην πολύ διαδεδομένη στον ρωσικό κόσμο «Αφήγηση για τη μάχη του Μαμάι» (πέμπτο κεφάλαιο). Η *Αφήγηση* αυτή αποτελεί τη λεπτομερέστερη παρουσίαση της πολεμικής σύγκρουσης κοντά στον ποταμό Ντον, στην πεδιάδα του Κουλίκοβο, ανάμεσα στους Τατάρους της Χρυσής Ορδής με επικεφαλής τον Μαμάι και τους Ρώσους του πρίγκηπα της Μόσχας, Δημητρίου Δονσκόι, η οποία κατέληξε στη συντριπτική νίκη των Ρώσων. Τα βιβλικά και λειτουργικά παραθέματα απαντώνται κυρίως στην αρχή του έργου καθώς και στις προσευχές του Ρώσου πρίγκηπα και συνδέονται ως έναν μεγάλο βαθμό με το εορτολόγιο της Εκκλησίας. Ο M. Garzaniti επιχειρεί μια νέα ανάγνωση των πολεμικών γεγονότων που καλύπτονται από ένα πέπλο μυστηρίου. Στη συγκεκριμένη *Αφήγηση* αρχίζει να διαφαίνεται και ο ρόλος που πρόκειται να διαδραματίσει η Μόσχα σε σχέση με τη θεωρία περί Τρίτης Ρώμης.

Το ζήτημα αυτό αποτελεί το θέμα και στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου («Η Βίβλος και η Εξήγηση στην Επιστολή του γέροντα Φιλοθέου στον Misjur Munechin»). Πρόκειται για την Επιστολή του Φιλοθέου, μοναχού της Μονής Ελεάζαρ του Πσκωφ, την οποία έστειλε γύρω στο 1523 προς τον Misjur Munechin, πεπιστευμένο του μεγάλου ηγεμόνα της Μόσχας Βασιλείου Γ' Ιβάνοβιτς στο Πσκωφ, και όπου αναπτύσσεται η θεωρία «Μόσχα-Τρίτη Ρώμη», που γνώρισε μεγάλη διάδοση στη Ρωσία. Εκεί ο Φιλόθεος βρήκε την ευκαιρία να συντάξει μία

μικρή μέλετη για την Εκκλησία με βάση τα βιβλία της ορθόδοξης παράδοσης, επικεντρώνοντας την προσοχή του σε ορισμένα παραθέματα από το Ευαγγέλιο και τον Απόστολο, τα οποία σχετίζονται κυρίως με την αντιλατινική γραμματεία. Ο Μ. Garzaniti κάνει εκτενή λόγο για το περιεχόμενο και τη διάρθρωση της επιστολής θίγοντας, με τρόπο επιτυχή, τα επιμέρους θέματά της (όπως π.χ. η διάταξη του Σύμπαντος και η αστρολογία, η αποκαλυπτική ερμηνεία της εποχής του Φιλοθέου κ.ά.).

Η εποχή αυτή άλλωστε του Φιλοθέου είναι αποφασιστική για τη διαμόρφωση του ρωσικού κράτους, και η βασιλεία του Βασιλείου Γ΄ θα συμβάλει στην περαιτέρω πολιτισμική ανάπτυξή του. Άλλωστε η παρουσία του Μάξιμου Γραικού στη χώρα και η δράση του στον τομέα της διόρθωσης των παλαιών εκκλησιαστικών κειμένων και της δημιουργίας νέων μεταφράσεών τους από τα Ελληνικά στα Παλαιοσλαβικά θα δώσει μια νέα ώθηση στη ρωσική γραμματεία, όπως φαίνεται στο έβδομο κεφάλαιο του πονήματος («Η Αγία Γραφή και οι “*autoritates*” στον Μάξιμο Γραικό»).

Ο συγγραφέας ολοκληρώνοντας το βιβλίο (όγδοο κεφάλαιο) επιχειρεί να δώσει μία συνολική εικόνα της *Λειτουργίας των βιβλικών παραθεμάτων στην παλαιοσλαβική γραμματεία* αποτιμώντας τη σημασία τους στα πλαίσια της *Slavia Orthodoxa*.

Καταλήγει, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η έρευνά του σε διάφορα έργα σχετικά με το ζήτημα των βιβλικών παραθεμάτων καθιστά σαφές ότι είναι πλέον δυνατόν να αναπτυχθεί μια πιο εξελιγμένη μεθοδολογία ερμηνείας των παραθεμάτων της Αγίας Γραφής και των σχολίων τους, τα οποία βοηθούν όχι μόνο στην καλύτερη κατανόηση της παλαιοσλαβικής γραμματείας, αλλά συνδέουν ουσιαστικά αυτά τα τόσο σημαντικά κείμενα της Ορθοδοξίας με ολόκληρο το απόθεμα της παλαιοσλαβικής γραμματείας. Αυτός ακριβώς είναι και ο στόχος του Μ. Garzaniti, η προσπάθειά του να εισαγάγει τον αναγνώστη στον κόσμο της Βίβλου μέσω των σχετικών παραθεμάτων, τονίζοντας σε κάθε σελίδα του πονήματός του, ότι η Αγία Γραφή αποτελούσε ως έναν μεγάλο βαθμό τη δεξαμενή, από την οποία οι συγγραφείς αντλούσαν τα χωρία εκείνα που εξυπηρετούσαν τη θεματολογία των εκάστοτε έργων τους. Με τον τρόπο αυτόν προσέφεραν ψυχοφελείς διηγήσεις στους Ορθόδοξους Σλάβους, ενώ παράλληλα καθιστούσαν την Αγία Γραφή προσιτή σε όλες τις τάξεις των πιστών Χριστιανών. Το πόνημα του Μ. Garzaniti αποτελεί σημαντική επιστημονική συμβολή, ιδιαίτερα χρήσιμη όχι μόνο στους ερευνητές της παλαιοσλαβικής γραμματείας, αλλά και σε όλους όσους μελετούν την Αγία Γραφή και την επίδρασή της διαχρονικά στον μεσαιωνικό κόσμο. Ελπίζουμε ότι ο

συγγραφέας θα συνεχίσει την έρευνά του στον χώρο αυτόν, χαρίζοντας στον τομέα της Σλαβικής Φιλολογίας παρόμοια έργα που αποκάλυπτουν νέες πτυχές στην ερμηνεία παλαιοσλαβικών κειμένων.

Αγγελική Δεληγάρη
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

